

Спецыфіка ўспрыняцця канататыўнага значэння беларускага тэксту

Тэма дадзенага артыкулу – спецыфіка ацэньвання тэксту на беларускай мове ў працэсе яго ўспрыняцця. Праблема спецыфікі ўспрыняцця і разумення тэксту ў залежнасці ад яго мовы недастаткова даследавана ў сусветнай і айчыннай псіхалогіі і псіхалінгвістыцы. Разглядаюцца вынікі эксперыменту на семантычнае ікаліраванне шэрагу моўных адзінак. У эксперыменце атрыманы сведчанні як агульнасці, гэтак і спецыфічнасці працэсаў разумення тэксту на розных мовах.

Разуменне тэксту як раскрыццё значэння яго адзінак – найбольш актуальная мадэль разумення ў класічнай і сённяшняй псіхалогіі і псіхалінгвістыцы (М. І. Жынкін, І. А. Зімня, В. В. Знакаў, У. Кінч, А. Р. Лурыя, А. К. Ціхаміраў, В. Я. Шабес і інш.). Такім чынам прызнаецца разумовая сутнасць працэсу разумення. Тэкст у межах гэтай мадэлі звычайна інтэрпрэтуецца як аналаг звышфразовага адзінства (галоўная ідэя якога матэрыялізуецца ў адносінах галоўных суб'екта і прэдыката [1, с. 17]. На ніжэйшых узроўнях разумення рэцэпіент раскрывае фанетычнае, лексічнае, граматычнае значэнні і г. д. Пры гэтым, шэраг канцэпцый разумення адзначае важнасць і ўплыў на працэс разумення кантэксту, асобных і сітуацыйных фактараў і інш. [2, с. 8].

Значэнне мае складаную структуру. Два яго кампаненты ці віды, якія вылучаюцца найчасцей – прадметна-паняцыйнае і канататыўнае значэнні. “Канатацыя – эмацыйная, ацэначная або стылістычная афарбоўка моўнай адзінкі ...”, а таксама – “любы кампанент, які дапаўняе прадметна-паняцыйнае значэнне, а таксама яе граматычны змест і надае ёй экспрэсіўную функцыю” [3, с. 236]. На наш погляд, пытанне ролі канататыўнага значэння ў працэсе маўленчай думкі прапрацавана недастаткова. Між тым, яшчэ Л. С. Выгоцкі адзначаў, што ўнутранае маўленне (як адна з найбольш выразных праяў маўленчага мыслення) аперыруе пераважна сэнсам, а не прадметна-паняцыйным значэннем, г. зн. з’яўляецца больш суб’ектыўным, чым іншыя віды маўлення.

Натуральна, што спецыфіка ўспрыняцця тэксту на пэўнай мове будзе праяўляцца і на канататыўным узроўні. Нельга адназначна сказаць, ці гэта будзе адбывацца пры раскрыцці аб’ектыўнага або пры наданні адзінкам тэксту асобнага канататыўнага значэння: на гэты пункт не існуе адзінства поглядаў. З прыведзенага вышэй азначэння канатацыі выразна бачна, што гэты кампанент агульнага значэння характарызуецца адначасова і як іманентная частка моўнага знаку, і як аспект, які прыўносіцца асобай, якая значэнне ўспрымае. Прычым атрыбуцыя канатацыі можа адбыцца як у выніку сітуацыйнага ўздзеяння на асобу, гэтак і ў выніку перманентных уласцівасцяў асобы ці яе псіхічных працэсаў.

У літаратуры не акрэслена адзначна, да якога тыпу псіхічных працэсаў вярта адносіць успрыняцце \ наданне канатацыі. Адзначэнне прысутнасці ў канатацыі ацэначнага кампаненту ўказвае на разумовасць гэтага працэсу, паколькі ацэнка традыцыйна лічыцца адным з вышэйшых узроўняў разумення тэксту. Невядома дакладна, наколькі традыцыйныя метады вымярэння ацэнкаў, адносінаў і іншых кампанентаў канатацыі маюць дачыненне да рэальных псіхічных працэсаў, якія маюць месца пры ўспрыняцці тэксту, то бок, неведома валіднасць такіх даследаванняў.

На наш погляд, на ўзроўні канатацый можа выразна праяўляцца такі фактар успрыняцця тэкстаў як устаноўка. Устаноўка або аттыцюд як фактар разумення звычайна разглядаецца як рэгулятар стратэгіі перапрацоўкі інфармацыі. W. E. Lambert – піянер даследаванняў моўнай устаноўкі – азначаюць устаноўку наступным чынам: “ацэначная рэакцыя на пэўны рэфэрэнт або аб’ект адносінаў, якая ўзнікае на падставе ўласнай веры або поглядаў на рэфэрэнт” [4, с. 149].

Устаноўкі на мову тэксту параўнальна слаба даследаваны, пры тым што яны могуць уплываць на працэс разумення [4, с. 111]. Устаноўку на мову тэксту ўключаюць у групу аттыцюдаў, у якую таксама ўваходзяць устаноўкі на вывучэнне моў, на пэўную моўную супольнасць і інш. [5, с. 118]. А. А. Лявонцьеў падзяляў такія ўстаноўкі на станоўчыя і адмоўныя [6, с. 245].

Падаецца, што ўсвядомленасць моўных устаноў знаходзіцца ў прамой залежнасці ад месца прадмета ўспрыняцця рэцэпіента ў іерархіі моўных адзінак. Адзінкі вышэйшага ўзроўню: тэксты як звышфразавыя адзінствы вымагаюць найбольш асэнсаванай разумовай працы для разумення. На гэтым узроўні ўстаноўкі будуць праяўляцца ў большай ступені як інтэлектуальная ацэнка, чым пры ўспрыняцці значэнняў фанем ці графем.

Аттыцюды да беларускай мовы і матывацыя чытання беларускіх тэкстаў амаль недаследаваны. Айчынная даследчыца Ж. Грынюк паказала, што толькі 20% вучняў маюць станоўчыя адносіны і да вывучэння мовы, і да вучобы наагул, нагодай чаго называецца недасканаласць метадаў вучобы, стаўленне да якіх пераходзіць на саму мову [7, с. 24 – 28]. Вядомы айчынны лінгвіст Л. Ц. Выгонная бачыць нагоду гэтаму ва ўсведамленні сваіх кепскіх ведаў мовы і “пераносу крыўды” на саму мову [8].

Такім чынам, тэма аттыцюдаў да мовы тэксту ёсць актуальнай бо яны недастаткова даследаваны на беларускім матэрыяле і могуць мець значны ўплыў не толькі на ўспрыняцце тэксту, але і на працэс навучання мове.

Для нашых даследаванняў мы скарысталіся найбольш традыцыйным метадам вымярэння канататыўных значэнняў – метадам семантычнага дыферэнцыялу. Трэба адзначыць, што для вывучэння моўных устаноў традыцыйна прымяняецца метадаў анкетавання. Нашай мэтай, аднак, ёсць не столькі даследаванне аттыцюдаў, колькі спецыфікі канатацыі беларускіх тэкстаў увогуле. Да таго ж, семантычны дыферэнцыял мае, на наш погляд, пэўныя перавагі перад анкетаваннем: магчымасць вывучэння канатацыі ніжэйшых моўных адзінак, а на яе аснове – падсвядомых аттыцюдаў, большая адкрытасць рэцэпіентаў.

Дадзены метады на базе лексікі ўпершыню прапанаваны групай амерыканскіх псіхолагаў на чале з Чарлзам Осгудам у 1952 г. У эксперыментах Ч. Осгуда вымяралася, у прыватнасці, падабенства фактарных структур, атрыманых у выніку семантычнага шкаліравання, для прадстаўнікоў розных моўных культур [9, с. 53].

Фактычна, метады семантычнага дыферэнцыялу можна выкарыстаць для вымярэння канататыўных значэнняў любых аб'ектаў. М. С. Мацкоўскі і іншыя аўтары прапануюць гэты метады для вызначэння ступені чытальнасці тэксту [10]. У літаратуры прапануюцца таксама пяцібальныя шкалы для ацэнкі таго, наколькі тэкст спадабаўся, а таксама для ацэнкі літаратурнай вартасці тэкстаў [11].

Р. Сельг і Х. Тыэрве прапануюць для ацэнкі тэкстаў семантычны дыферэнцыял з наступным наборам шкал: цікавасць, даступнасць, карыснасць і з пяцібальнай градацыяй [12].

Па заўвазе В. П. Бяляніна, менавіта з дапамогай метады семантычнага дыферэнцыялу здзейснены значныя адкрыцці ў галіне фонасемантыкі. Згодна В. В. Лявіцкаму, першыя эксперыменты па даследаванні фонасімвалізму правёў у 1929 г. Э. Сэпір. Напэўна, метады семантычнага дыферэнцыялу найбольш адэкватны менавіта пры даследаванні фанетычнага значэння, бо па азначэнні А. П. Жураўлёва, фанетычнае значэнне мае выключна прыкметны характар, то бок пазбаўлена паняццёвага ядра [13, с. 32].

Згодна метадыцы А. П. Жураўлёва, рэцэпіенты ацэньваюць гукі па шэрагу шкалаў з пяцібальнай градацыяй прыкметы. Па кожнай шкале вылічваецца групавое сярэдняе арыфметычнае. Даследаванні фонасімвалізму метадам семантычнага дыферэнцыялу выкарыстоўвалася для параўнання семантычных палёў гукаў розных моваў.

Асноўныя гіпотэзы прыведзеных ніжэй эксперыментаў падобныя: ацэнка моўных адзінак па шкалах семантычнага дыферэнцыялу адрозніваецца для адзінак розных моваў. Падставу для гіпотэз даюць шэраг фонасімвалічных, псіхалінгвістычных і псіхалагічных даследаванняў, у якіх назіраліся міжмоўныя адрозненні, гл. напрыклад [14, с. 25 – 27; 15, с. 166]. Пры гэтым, варта ўлічваць умоўнасць фармулёўкі асноўнай гіпотэзы. Нагода ўмоўнасці ў вельмі нязначнай колькасці параўнальных псіхалінгвістычных даследаванняў беларускай і рускай моў, нявызначанасці іх дамінантнасці ў пэўных выбарках. Абапірацца ж на вынікі параўнання іншых моў памылкова з-за ўнікальнасці кожнай полілінгвальнай сітуацыі і канатацыі, якія яна спараджае.

Руская мова ў эксперыментах скарыстана для параўнання з практычных меркаванняў: узровень валодання дадзенымі мовамі ў нашых выбарках найбольш блізкі. Выбар у якасці рэспандэнтаў студэнтаў-філолагаў і гісторыкаў таксама тлумачыўся патрабаваннямі практыкі. Менавіта ўстаноўкі гэтых будучых спецыялістаў, у спецыяльнасць якіх у найбольшай ступені ўваходзіць праца з тэкстамі, будуць уплываць на наступныя пакаленні беларускіх вучняў, што робіць іх вывучэнне вельмі важным.

Эксперымент 1. Вызначэнне спецыфікі фанетычнага значэння

Мэта дадзенага эксперыменту – вызначэнне асаблівасці ўспрыняцця канататыўнага значэння беларускіх гукаў (фанетычнага значэння) ў параўнанні з рускімі гукамі. Саму магчымасць вылучэння фанетычнага значэння дае з’ява фонасімвалізму, якая не можа быць падрабязна прааналізавана ў гэтым артыкуле. Варта абмежавацца заўвагай аб нявырашанасці пытання аб’ектыўнасці фонасімвалізму, а таксама наяўнасці меркавання А. П. Жураўлёва аб яго вырашальным уплыве на лёс словаў у мове.

Эксперыментальная гіпотэза: ацэнка гукаў беларускай мовы будзе значна адрознівацца ад ацэнкі гукаў рускай мовы па пэўных шкалах.

Матэрыялам для эксперыменту паслужылі 6 адвольна выбраных гукаў, якія прад’яўляліся візуальна ў выглядзе транскрыпцыі: [і], [у], [э], [б], [р], [ш]. Дадзеныя гукі прапанавалася ацаніць па пяцібальных шкалах: “якасць”, “актыўнасць”, “моц”, “прыгажосць”, “цяжкасць”, “хуткасць”. Кожная шкала была прадстаўлена рэцэпіентам у выглядзе пары антонімаў.

Для даследавання быў выбраны эксперыментальны план з адной незалежнай пераменнай. Незалежнай пераменнай з’яўляецца мова, да якой належаць гукі. Для выражэння незалежнай пераменнай выкарыстоўваліся інструкцыі, якія даваліся ў пісьмовай форме ўверсе аркуша адказаў:

1. “Ацаніце гукі беларускай мовы па прыведзеных шкалах”,
2. “Оцените звуки русского языка по приведённым шкалам”.

Такім чынам, залежнай пераменнай ёсць ацэнка гукаў па шкалах. Падкрэслім, што гукі былі аднолькавыя (паміж выкарыстанымі ў эксперыменце гукамі няма істотных адрозненняў у беларускай і рускай фанетычных сістэмах) – адрознівалася атрыбуцыя іх да розных моваў інструкцыяй. Гэта дазваляе інтэрпрэтаваць наяўнасць розніцы ў ацэнках як праяву моўных устаноў. Пры гэтым, аднак, не выключана розная сустракаемасць аднаго і таго ж гука ў тэкстах дадзеных двух моў, што можа паўплываць на ацэнкі.

Гэты і наступныя эксперыменты зладжаны па міжгрупавому плану. Эксперыментальнай групай з’яўляецца тая выбарка, прадстаўнікі якой ацэньвалі “беларускія” стымулы, а кантрольнай – тая, прадстаўнікі якой ацэньвалі “рускія” стымулы. Атрыбуцыя ўдзельнікаў эксперыменту пэўнай падгрупе ажыццяўлялася шляхам выпадковага (рандамізаванага) адбору. Кожны ўдзельнік эксперыменту атрымліваў перад яго пачаткам картку з нумарам. Удзельнікі з няцотнымі нумарамі аўтаматычна адносіліся да эксперыментальнай выбаркі, з цотнымі – да кантрольнай. Р. Солса адзначае, што дадзеная працэдура адпавядае прынцыпу выпадковага размеркавання [16, с. 162].

У эксперыменце прынялі ўдзел студэнты Беларускага Дзяржаўнага Педагагічнага Універсітэта імя Максіма Танка факультэтаў беларускай і рускай (першы курс) філалогіі (беларускі стымул прад’яўляўся 101

рэспандэнт, рускі стымул – 93 рэспандэнтам). Усе надпісы на аркушы адказаў былі на той мове, на якой і інструкцыя.

Вынікі эксперыменту 1.

Былі вылічаны сярэднія арыфметычныя ацэнкі кожнага гуку па кожнай шкале. Метад вылічэння сярэдніх арыфметычных як першы і галоўны этап апрацоўкі дадзеных фонасемантычнага эксперыменту быў прапанаваны А. П. Жураўлёвым. Яго мэта – атрыманне сярэдняга фанетычнага значэння гука як найбольш аб’ектыўнага.

Ацэнкі сукупнасці ацэнак гукаў па кожнай шкале (не прыводзяцца з мэтай эканоміі прасторы) былі параўнаны пры дапамозе крытэру Манна-Уітні. Важна адзначыць, што метада Манна-Уітні дазваляе вызначыць наяўнасць адрознення і яго ступень па ўсёй сукупнасці гукаў. Гэта значыць, што адрозненні паміж ацэнкамі асобных гукаў застануцца незаўважанымі. Гэта адпавядае мэце даследавання – вызначыць, наколькі адрозніваецца ацэнка сукупнасці гукаў пры іх прад’яўленні як беларускіх або рускіх. Да таго ж, адрозненні ў ацэнках кожнага гука выразна бачныя пры простым параўнанні сярэдніх арыфметычных. Як дадатковы метада параўнання быў скарыстаны метада вылічэння карэляцыі паміж радамі ацэнак кожнага гуку па кожнай шкале (гл. табл. 1).

Табліца 1

Каэфіцыенты карэляцыі паміж ацэнкамі сукупнасці шасці гукаў па кожнай шкале

якасць		актыўнасць		моц		прыгажосць		цяжкасць		хуткасць	
бел.	рус.	бел.	рус.	бел.	рус.	бел.	рус.	бел.	рус.	бел.	рус.
КК = 0.88		КК = 0.92		КК = 0.94		КК = 0.84		КК = 0.96		КК = 0.98	

Па крытэру U ацэнкі ўсёй сукупнасці гукаў не адрозніваюцца значна ні па воднаму з крытэраў у агульнай выбарцы. Каэфіцыенты карэляцыі вельмі высокія па кожнаму крытэру. Гэта дазваляе зрабіць першую выснову: У агульнай выбарцы пры параўнанні сукупнасцяў гукаў ацэнкі беларускіх і рускіх гукаў істотна не адрозніваюцца.

Шкалы “якасць”, “моц” і “прыгажосць” падаюцца нам найбольш выразнымі і здольнымі ў найбольшай ступені выявіць устаноўкі рэцэпіентаў адносна фанетычнага ладу мовы. Кіруючыся гэтым уяўленнем, можна зрабіць умоўную выснову: гучанне беларускай мовы ў асноўным ацэньваецца нязначна лепей, чым гучанне рускай. Умоўнасць высновы абумоўлена скарыстаннем у эксперыменце параўнальна невялікай часткі гукаў.

У кантэксце ўспрыняцця тэксту важная наступная выснова: маецца сведчанне таго, што магчымая падсвядомая ацэнка гучання тэксту на беларускай мове прыкладна супадае з гучаннем тэксту на рускай мове. Калі прыняць ацэнку гучання тэксту на рускай мове як нейтральную для рускамоўных рэцэпіентаў, то гучанне беларускага тэксту будзе імі таксама ацэнена нейтральна. Натуральна, што пры гэтай выснове неабходна ўлічваць

спецыфічнасць выбаркі і абмежаванасць матэрыялу некалькімі ізаляванымі гукамі.

Былі вылічаны розніцы сярэдніх арыфметычных ацэнак гукаў (гл. табл. 2). Гэты метада дае уяўленне пра гукі і шкалы, ацэнкі па якіх найбольш разыходзяцца ў “беларускай” і “рускай” выбарках.

Табліца 2

Розніцы паміж сярэднімі арыфметычнымі ацэнкамі гукаў у “беларускай” і “рускай” падгрупах

	якасць	актыўнасць	моц	прыгажосць	цяжкасць	хуткасць	Сярэдняе
і	0.03	<i>0.16</i>	<i>0.3</i>	0.19	<i>0.15</i>	<i>0.06</i>	0.148
у	0.46	0.27	0.1	0.28	0.02	0.17	0.216
э	0.37	0.68	0.29	0.47	0.26	0.26	0.388
б	0.56	0.26	0.35	0.46	<i>0.14</i>	0.02	0.298
р	<i>0.19</i>	<i>0.19</i>	<i>0.15</i>	<i>0.39</i>	<i>0.08</i>	<i>0.14</i>	0.19
ш	0.27	0.18	0.27	<i>0.1</i>	0.19	0.33	0.223
Сярэдняе	0.313333	0.29	0.243333	0.315	0.14	0.1633	

Курсівам пазначаны розніцы на карысць “рускай” падгрупы, тлустым шрыфтам – на карысць беларускай.

З табліцы бачна, што прапанаваныя шкалы можна ўмоўна падзяліць на тры групы па ступені розніцы. Найбольшыя адрозненні заўважаюцца па крытэрах “якасць” і “прыгажосць”, сярэдняе адрозненне – па крытэрах “актыўнасць” і “моц”, найменшае – па “цяжкасці” і “хуткасці”. Шкалы “якасць” і “прыгажосць” належаць, згодна А. Жураўлёву, да аднаго фактару.

Сярод прапанаваных ёсць гукі, якія відавочна ацэньваюцца больш пазітыўна як рускія: [р], а таксама гукі, якія па ўсіх крытэрах атрымалі большыя ацэнкі ў “беларускай” падгрупе: [у, э]. За выключэннем адной шкалы большыя ацэнкі ў “беларускай” падгрупе атрымалі [б, ш]. Такім чынам, відавочна, што ацэнка па кожнай шкале “гуказалежна”, гэта значыць, што пэўны “беларускі” гук можа атрымаць большую, чым яго рускі эквівалент, ацэнку па аднаму крытэру і меншую – па іншаму. У агульнай выбарцы няма крытэраў, па якіх усе прапанаваныя “беларускія” гукі атрымалі б большыя адзнакі, чым “рускія”.

Вывады:

Ацэнкі беларускіх і рускіх гукаў не ідэнтычны.

Параўнанне ацэнак сукупнасцяў беларускіх і рускіх гукаў па крытэру Манна-Уітні не выяўляе істотных адрозненняў, а каэфіцыенты карэляцыі паміж радамі ацэнак вельмі высокія, што дазваляе казаць аб агульным падабенстве ацэнак.

Выяўлены і стабільныя разыходжанні. Сярод прапанаваных маюцца гукі, якія па ўсіх шкалах атрымліваюць большы бал толькі ў беларускай або толькі ў рускай выбарцы.

Найбольш значныя розніцы паміж ацэнкамі гукаў як беларускіх або рускіх назіраюцца па шкалах “якасць” і “прыгажосць”.

Можна канстатаваць, што асноўная гіпотэза – значнае адрозненне ацэнак у беларускай і рускай выбарках – не пацверджана для ўсёй сукупнасці прапанаваных гукаў, але пацверджана для асобных гукаў.

Эксперымент 2.

Вызначэнне спецыфікі лексічнага значэння

Мэта дадзенага эксперыменту – вызначэнне адрозненняў ацэнкі слоў беларускай мовы ад слоў іншых моў. Галоўная эксперыментальная гіпотэза: ацэнка словаў беларускай мовы значна адрозніваецца ад ацэнкі словаў іншых моваў па прапанаваных шкалах.

Асноўная незалежная пераменная – мова – мае градацыю. У адпаведнасці з градацыяй эксперымент падзяліўся на дзве серыі. У першай серыі (выбарка – студэнты-гісторыкі БДПУ) рэспандэнтам прапанавалася ацаніць ідэнтычныя беларускія і рускія словы. У другой серыі (выбарка – студэнты-філолагі МДЛУ) прапанавалася ацаніць тыя ж самыя беларускія і рускія словы, што і ў першай серыі і, да таго ж, іх англійскія адпаведнікі. Мэта другой серыі – прасачыць, ці ўплывае на ацэнкі словаў лінгвістычная блізасць моў. Такім чынам, дадатковая эксперыментальная гіпотэза №1 гучыць наступным чынам: ацэнкі беларускай і рускай мовы будуць больш падобныя, чым ацэнкі беларускай і англійскай моў (праз адносную лінгвістычную блізкасць беларускай і рускай моў).

У эксперымент былі ўведзены дадатковыя пераменныя:

Дадатковая пераменная №1: дадатковая спецыяльнасць рэспандэнтаў (наяўнасць або адсутнасць у студэнтаў МДЛУ дадатковай спецыяльнасці “беларуская мова”). Мэта ўвядзення – прасачыць уплыў гэтага фактару на ацэнку. Дадатковая эксперыментальная гіпотэза №2: існуюць значныя адрозненні ў ацэнцы слоў, якія вытлумачаюцца навучаннем па дадатковай спецыяльнасці, у нашым выпадку – лепшым валоданнем беларускай мовай.

На аснове аналізу літаратуры былі выбраны чатыры асноўныя шкалы, якія выкарыстоўваюцца ў семантычных даследаваннях лексікі. Шкалы прадстаўленыя ў форме антонімаў:

- ✓ якасць (добры-дрэнны),
- ✓ хуткасць (хуткі-павольны),
- ✓ моц (моцны-слабы),
- ✓ складанасць (складаны-просты).

У якасці эксперыментальнага матэрыялу скарыстаны 10 з найбольш частотных беларускіх словаў. Выбар тлумачыўся некалькімі фактарамі. Для параўнання адабраны толькі назоўнікі для больш лёгкай ацэнкі. Адабраны тыя словы, значэнне якіх у англійскай мове ідэнтычна значэнню ў беларускай. Беларускія словы чаргуюцца па прынцыпе: падобнае \ непадобнае на рускае.

чалавек	человек	a man
крок	шаг	a step

дзень	день	a day
вока	глаз	an eye
жанчына	женщина	a woman
позірк	взгляд	a look
хлопец	парень	a lad
галава	голова	a head
людзі	люди	people
хвіліна	минута	a minute

У эксперыменце прынялі ўдзел студэнты БДПУ імя М. Танка факультэта гісторыі (44 чалавекі – беларускі стымул, 46 – рускі), а таксама студэнты МДЛУ (беларускія групы: беларускі стымул – 15 чалавек, рускі стымул – 14 чалавек, англійскі стымул – 15 чалавек; небеларускія групы: : беларускі стымул – 17 чалавек, рускі стымул – 14 чалавек, англійскі стымул – 18 чалавек).

Вынікі эксперыменту 2.

У падгрупе студэнтаў гістарычнага факультэта БДПУ ня выяўлена значных адрозненняў паміж ацэнкамі ўсіх беларускіх і ўсіх рускіх слоў ні па аднаму крытэру (па крытэру Манна-Уітні). Дастаткова вялікія і карэляцыі паміж ацэнкамі беларускіх і рускіх слоў па ўсіх крытэрах апроч “хуткасці” (гл. табл. 3)

Табліца 3

Сярэднія арыфметычныя ацэнак усіх слоў і карэляцыі ацэнак

Крытэр	Якасць		Хуткасць		Моц		Складанасць	
Карэляц.	0.73		0.176		0.65		0.87	
Сярэд. арыфм.	Бел.	Рус.	Бел.	Рус.	Бел.	Рус.	Бел.	Рус.
	0.633	0.683	0.546	0.595	0.374	0.421	0.438	0.624

З табліцы 3 бачна, што сярэднія ацэнкі ўсёй сукупнасці слоў вельмі блізкія па ўсіх шкалах апроч “складанасці”, па якой рускія словы агулам ацэньваюцца як болей складаныя. Заўважна таксама, што па кожнаму крытэру сярэдняя ацэнка сукупнасці рускіх гукаў нязначна большая.

Ацэнкі, атрыманыя словамі, былі праранжыраваны з мэтай пабудовы семантычнай міні-прасторы па трох крытэрах: “якасці”, “моцы” і “хуткасці”. У табліцы 4 слова з найбольшай ацэнкай мае найменшы ранг.

Табліца 4

Рангавыя месцы беларускіх слоў і іх рускіх адпаведнікаў

	Якасць			Моц			Складанасць	
	Ранг беларускага слова	Ранг рускага адпаведніка		Ранг беларускага слова	Ранг рускага адпаведніка		Ранг беларускага слова	Ранг рускага адпаведніка
людзі	10	9	жанчына	10	7	крок	10	10
хлопец	9	8	хвіліна	9	10	хлопец	9	5
хвіліна	8	10	дзень	8	9	дзень	8	6
вока	7	4	хлопец	7	3	хвіліна	7	9
позірк	6	3	позірк	6	2	вока	6	8

Працяг табліцы 4.								
галава	5	5	вока	5	6	позірк	5	7
крок	4	7	крок	4	8	людзі	4	3
чалавек	3	6	людзі	3	4	галава	3	4
дзень	2	2	чалавек	2	5	жанчына	2	2
жанчына	1	1	галава	1	1	чалавек	1	1
Карэля цыя	0.745			0.576			0.794	

З табліцы бачна, што каэфіцыенты карэляцыі па крытэрах “якасць” і “складанасць” даволі высокія і падобныя. Слова з найбольшым рангам супадае ва ўсіх шкалах, а другое слова – у “якасці” і “складанасці”. Агулам гэта сведчыць пра падабенства, але не ідэнтычнасць семантычных палёў.

Заўважна, што па крытэру “якасць” і “складанасць” найбольшыя супадзенні назіраюцца сярод слоў у пачатку і канцы спісу. Верагодна, туды патрапілі тыя словы, на ацэнку якіх у меншай ступені уплывае мова.

У ранжыраванні па “якасці” звяртае на сябе ўвагу вялікая розніца рангаў словаў “чалавек” і “людзі”, прычым *людзі* ацэньваюцца горш як у беларускай выбарцы, так і ў рускай, але ў беларускай розніца большая. Таксама характэрна даволі негатыўная ацэнка слова “хлопец” у абодвух выбарках. Выбаркі пераважна складаюцца са спадарынь.

Параўнанне ацэнак слоў у выбарцы студэнтаў МДЛУ адрозніваецца ад папярэдне апісанага дзвюма дэталямі. Па-першае, дадзеным студэнтам прапаноўваліся словы на трох мовах: беларускай, рускай і англійскай. Па-другое, у эксперыменце прынялі ўдзел студэнты спецыяльнасці “англійская мова” і спецыяльнасці “англійская і беларуская мова”. Гэты фактар улічваўся ў разліках.

Звычайна для параўнання трох груп ацэнак выкарыстоўваюцца статыстычныя крытэры Крускала-Уолліса або крытэр тэндэнцый Джонкіра. Але А. В. Сідарэнка паказвае, што пры ўжыванні гэтых крытэраў розніцы паміж асобнымі групамі могуць застацца незаўважанымі [17, с. 58]. З гэтай нагоды мы зноў выкарысталі для параўнання крытэр Манна-Уітні, які дазваляе параўнаць кожную пару груп ацэнак. У табліцы 5 прадэманстраваны сярэднія ацэнкі як у выбарцы студэнтаў з дадатковай спецыяльнасцю “беларуская мова” так і без яе.

Табліца 5

Сярэднія арыфметычныя сукупнасцяў ацэнак слоў кожнай мовы па кожнай шкале.

	Якасць			Хуткасць			Моц			Складанасць		
	бел.	рус.	англ.	бел.	рус.	англ.	бел.	рус.	англ.	бел.	рус.	англ.
СА (бел. гр.)	0.949	0.558	0.772	0.624	0.639	0.587	0.260	0.506	0.541	0.527	0.380	0.433
СА (не бел. гр.)	0.635	0.914	0.963	0.629	0.821	0.820	0.567	0.590	0.723	0.619	0.586	0.678

Групы са спецыяльнасцю “беларуская мова”. Адрозненні ў зоне няпэўнасці ($p < 0.05$) ёсць толькі ў двух выпадках: крытэр “якасць”: беларускія і рускія словы (беларускія ацэнены вышэй) і рускія і англійскія словы (англійскія ацэнены вышэй). Агулам гэта паказвае, што мова слоў-стымуляў нязначна ўплывае на іх ацэнку па ўсім крытэрам, апроч “якасці”. Падобныя ж вынікі былі атрыманы і на выбарцы студэнтаў-гісторыкаў. Характэрна, што не мае значэння і фактар падобнасці \ непадобнасці моў: па трох апошніх крытэрах няма істотнай розніцы паміж параўнаннем ацэнак беларускіх і рускіх і беларускіх і англійскіх слоў.

Групы без спецыяльнасці “беларуская мова”. І ў ацэнках гэтай падгрупы адрозненні на мяжы статыстычнай памылкі знойдзены толькі па шкале “якасць”. І рускія, і англійскія словы ацэнены лепей, чым беларускія ($p < 0.05$). Горшая ацэнка беларускіх слоў можа быць абумоўлена недамінантнасцю беларускай мовы ў дадзеных студэнтаў: беларуская мова не з’яўляецца для іх ні мовай штодзённай камунікацыі, ні адным з галоўных прадметаў.

Такім чынам, беларускія словы ацэньваюцца лепей у “беларускіх” групах, рускія – у “не беларускіх”. Беларускія словы ацэньваюцца як слабейшыя і за рускія, і за англійскія ў абодвух групах. Беларускія словы ацэньваюцца як больш складаныя за рускія ў абодвух групах.

Таксама як і ацэнкі студэнтаў-гісторыкаў, сярэднія ацэнкі філолагаў МДЛУ па кожнаму слову былі праранжыраваны. Затым былі вылічаны карэляцыі паміж рангавымі месцамі, якія занялі адпаведнікі кожнай мовы. У табліцы 6 паказваецца, якія месцы заняты словамі адносна беларускіх.

Табліца 6

Рангавыя месцы беларускіх, рускіх і англійскіх слоў
"Беларускія" групы

Якасць			Моц				Складанасць				
бел.	рус.	англ.	бел.	рус.	англ.	бел.	рус.	англ.			
людзі	9.5	10	5	вока	10	7.5	5	крок	10	10	10
хвіліна	9.5	9	10	чалавек	9	7.5	2	хлопец	9	5	5
вока	8	6	6	дзень	8	5	9	вока	8	7	7
галава	7	8	9	крок	6.5	7.5	7	хвіліна	7	9	9
чалавек	5.5	1	3.5	галава	6.5	3.5	3	позірк	6	6	4
крок	5.5	4.5	8	людзі	5	3.5	10	дзень	5	8	8
позірк	4	4.5	7	хвіліна	4	10	6	галава	4	4	6
хлопец	3	7	2	жанчына	3	7.5	9	жанчына	2.5	1	1
жанчына	2	3	1	хлопец	2	1	4	людзі	2.5	2	3
дзень	1	2	3.5	позірк	1	2	1	чалавек	1	3	2
Карэляцыя	бел-рус	0.72			бел-рус	0.44			бел-рус	0.78	
	бел-анг	0.66			бел-анг	0.08			бел-анг	0.75	
	рус-анг	0.49			рус-анг	0.25			рус-анг	0.94	

"Небеларускія" групы

Якасць			Моц			Складанасць					
бел.	рус.	англ.	бел.	рус.	англ.	бел.	рус.	англ.			
людзі	10	9	8	хлопец	10	9.5	7	крок	10	9	9
хвіліна	9	10	10	жанчына	9	6	4	хлопец	9	5	5
позірк	7.5	2.5	7	людзі	8	7	9.5	позірк	8	6	7
галава	7.5	2.5	5	чалавек	7	8	9.5	вока	7	3	6
хлопец	6	7	6	галава	5.5	4.5	5	людзі	6	7.5	3
крок	5	8	9	вока	5.5	9.5	8	чалавек	4.5	1.5	2
вока	4	6	2	хвіліна	4	1	6	хвіліна	4.5	10	10
чалавек	2.5	4	4	позірк	3	2.5	3	дзень	3	7.5	8
жанчына	2.5	5	1	крок	1.5	4.5	1.5	галава	2	4	4
дзень	1	1	3	дзень	1.5	2.5	1.5	жанчына	1	1.5	1
Карэля цыя	бел-рус	0.54			бел-рус	0.71			бел-рус	0.37	
	бел-анг	0.76			бел-анг	0.67			бел-анг	0.43	
	рус-анг	0.60			рус-анг	0.65			рус-анг	0.81	

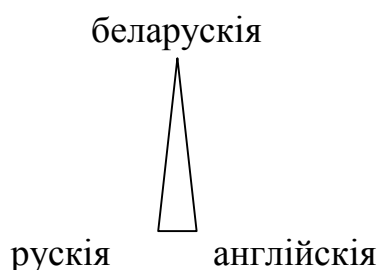
На аснове разліку можна зрабіць наступныя высновы.

“Якасць”. У “беларускіх” групх карэляцыя паміж рангамі ацэнак беларускіх і рускіх слоў самая вялікая, тады як у “небеларускіх” яна найменшая. Магчыма, большая ступень ведання беларускай мовы абумоўлівае прастаноўку болей падобных ацэнак.

“Моц”. У “беларускіх” групх карэляцыі паміж рангамі беларускіх і англійскіх слоў і рускіх і англійскіх слоў невялікія. Параўнальна большая карэляцыя назіраецца ў “беларускай” групе пры параўнанні беларускіх слоў з рускімі. Верагодна, па дадзенаму крытэру фактар блізкасці моў мае важнае значэнне у выпадку большага валодання беларускай мовай. У “небеларускіх” групх фактар падабенства значэння не мае, бо ўсе тры карэляцыі даволі блізкія. Гэта значыць, што бліжэй за ўсё па дадзенаму крытэру ацэньваюцца беларускія і рускія словы (у абодвух групх). У “небеларускіх” групх адлегласць ацэнак рускіх і беларускіх слоў ад ацэнкаў англійскіх значна меншая, чым у “беларускіх”.

“Складанасць”. Заўважна, што у абодвух выбарках найбольшая карэляцыя назіраецца пры параўнанні рангаў рускіх і англійскіх слоў. Пры гэтым, у “беларускіх” групх параўнальна высокія і дзве астатнія карэляцыі, тады як у “небеларускіх” яны параўнальна нізкія. Гэта сведчыць аб тым, што ў абодвух групх рускія словы ацэньваюцца па гэтаму крытэру бліжэй да англійскіх, чым да беларускіх. Адлегласці ацэнак можна паказаць на ўмоўнай схеме (гл. мал. 1). Катэты трохкутніка ў “беларускіх” групх будуць меншыя, чым у “небеларускіх”.

Малюнак 1

Вынікі.

Двухмоўнае параўнанне

Параўнанне па крытэру Манна-Уітні не выявіла істотных адрозненняў ацэнак беларускіх і рускіх словаў, што дазваляе казаць аб яе падабенстве.

Па ўсіх крытэрах, апроч “складанасці” адсутнічае значная розніца ў ацэнцы падобных і непадобных на рускія беларускіх слоў. Гэта сведчыць аб параўнальных аттыцюдах.

Семантычныя прасторы беларускіх слоў маюць шмат агульнага з прасторамі сваіх рускіх адпаведнікаў, асабліва па шкалах “якасць” і “складанасць”.

Трохмоўнае параўнанне

Ня выяўлена значных адрозненняў паміж ацэнкамі словаў трох моваў па ўсіх крытэрах, апроч “якасці”. Па-першае, гэта сведчыць пра адсутнасць значнага ўплыву моўнага фактару на ацэнку слоў па дадзеных шкалах. Сітуацыя нагадвае ацэньванне ў выбарцы студэнтаў БДПУ.

“Якасць” – шкала, якая найбольш падуплыўна моўнаму фактару, як у “беларускіх”, так і ў “небеларускіх” групах. Наяўнасць значных адрозненняў па гэтай шкале адрознівае вынікі ацэньвання ў выбарках МДЛУ і БДПУ. Гэта сведчыць аб нязначнасці ў дадзеным параўнанні прафесійнага фактару і фактара наяўнасці дадатковай спецыяльнасці “беларуская мова”.

Характэрна, што ў “беларускіх” групах беларускія словы ацэнены лепей і за рускія, і за англійскія. У “небеларускіх” групах сітуацыя адваротная, што пацвярджае другую дадатковую гіпотэзу.

Вынікі ранжыравання паказваюць значныя адрозненні карэляцый рангаў. Пры гэтым, у залежнасці ад шкалы, рангі беларускіх слоў могуць аказвацца бліжэйшымі да рускіх, да англійскіх або амаль аднолькава далёкімі ад абодвух, што ведчыць супраць гіпотэзы ўплыву на ацэнку фактару блізасці моў.

Эксперымент 3.

Семантычны дыферэнцыял звязанага тэксту

Мэта дадзенага эксперыменту – вызначэнне залежнасці ацэнкі тэксту рэцэпіентамі ад мовы тэксту. Галоўная эксперыментальная гіпотэза: ацэнка тэкстаў па прыведзеных шкалах адрозніваецца ў залежнасці ад мовы, на якой напісаны тэкст. Дадатковая гіпотэза №1: ацэнка тэксту залежыць ад экстрамоўных фактараў: курсу навучання, ВНУ.

Дадзены эксперымент мае тую ж прынцыповую схему, што і папярэдне апісаныя. Для яго скарыстаны эксперыментальны план з адной незалежнай пераменнай. Незалежнай пераменнай з’яўляецца мова, на якой напісаны тэкст. Залежная пераменная – ацэнка тэксту па прыведзеных пяцібальных шкалах. На аснове аналізу літаратуры быў падабраны шэраг шкалаў, якія ўжываюцца для аналізу тэкстаў: цікавасць, даступнасць, карыснасць, выразнасць, дынамічнасць, арыгінальнасць, рэальнасць, уздзеянне. На наш погляд, пры параўнанні аднолькавых тэкстаў на розных мовах, толькі адрозненні па шкале “даступнасць” могуць быць у значнай ступені

абумоўлены не ўстаноўкай, а, напрыклад, ступенню валодання моўнымі сродкамі.

Рэспандэнтам раздаваўся тэкст для чытання, пасля гэтага раздавалася інструкцыя “Ацаніце прачытаны тэкст па пададзенай шкале” на бланку адказаў.

У якасці матэрыялу выкарыстаны ўрывак з твора Уладзіміра Сямёнавіча Караткевіча “Чорны замак Альшанскі” [18].

У эксперыменце прынялі ўдзел студэнты БДПУ імя М. Танка факультэтаў беларускай філалогіі (беларускі тэкст – 84 чал., рускі тэкст – 76 чал.) і студэнты МДЛУ факультэта англійскай мовы (спецыяльнасць англійская мова і літаратура) (беларускі тэкст прад’яўляўся 10 рэцэпіентам, рускі тэкст – 9 рэцэпіентам).

Вынікі эксперыменту 3

Табліца 7

Сярэднія ацэнкі тэксту па розных шкалах супольнай выбаркі студэнтаў-філолагаў

	Бел.	Рус.	рознiцы
цікавасць	0.25	0.50667	0.25
даступнасць	0.08537	0.22973	0.14
карыснасць	0.10843	0.27027	0.162
выразнасць	0.14286	0.34247	0.2
дынамічнасць	0.40964	0.51389	0.1
арыгінальнасць	0.61446	0.90667	0.29
рэальнасць	0.14634	0.30667	0.15
уздзеянне	0.40476	0.36	0.04

З табліцы 7 бачна, што тэкст практычна па ўсіх прапанаваных шкалах ацэньваецца станоўча як у беларускай, так і ў рускай выбарцы. Пры гэтым, па ўсіх шкалах, апроч "уздзеяння" рускі тэкст атрымлівае некалькі большы сярэдні бал, чым беларускі. Карэляцыя паміж двума радамі ацэнак высокая: 0.88. Сярэдняя розніца па ўсіх шкалах складае 0.17.

Заўважна, што шкалай з найбольш адрозным балам ёсць "арыгінальнасць".

Шкалы былі таксама праранжыраваны, зыходзячы з сярэдняга бала (гл. табл. 8). Вынікі ранжыравання паказваюць, што рангавыя месцы шкал у беларускай і рускай выбарцы амаль ідэнтычныя

Табліца 8

Ранжыраванне сярэдніх балаў па шкалах

	Беларуская выбарка		Руская выбарка	
Найбольшы бал	0.6145	арыгінальнасць	арыгінальнасць	0.9067
	0.4096	дынамічнасць	дынамічнасць	0.5139
	0.4048	уздзеянне	цікавасць	0.5067
	0.25	цікавасць	уздзеянне	0.36
	0.1463	рэальнасць	выразнасць	0.3425
	0.1429	выразнасць	рэальнасць	0.3067
	0.1084	карыснасць	карыснасць	0.2703
Найменшы бал	0.0854	даступнасць	даступнасць	0.2297

Карэляцыя паміж рангавымі месцамі складае 0.952. Фактычна, гэта ўказвае на агульны прынцып ацэньвання для тэкстаў, незалежна ад іх мовы. Былі параўнаны таксама ацэнкі асобна па кожнаму курсу (гл. табл. 9).

Табліца 9

Розніцы сярэдніх арыфметычных ацэнак тэксту па кожнаму курсу

	1	3	4	5	Магіст.	сярэдняе
цікавасць	0.32	0.53	0.58	0.04	1.5	0.594
даступнасць	0.148	0	1.28	0.063	0.17	0.3322
карыснасць	0.25	0.822	0.79	0.21	1.17	0.6484
выразнасць	0.307	0.34	0.11	0.05	1.503	0.462
дынамічнасць	0.471	0.45	0.33	0.37	0.34	0.3922
арыгінальнасць	0.62	0.17	0.86	0.06	0.5	0.442
рэальнасць	0.03	0.987	0.35	0.161	0	0.3056
уздзеянне	0.02	0.11	0.75	0.726	0	0.3212
сярэдняе	0.27	0.426125	0.63125	0.21	0.65	

Курсівам пазначаны розніцы на карысць рускага тэксту, тлустым шрыфтам – на карысць беларускага.

Як бачна з табліцы, на першым і чацвёртым курсах, а таксама ў магістрантаў рускі тэкст па большасці крытэраў ацэньваецца лепей, чым рускі. Адваротная карціна назіраецца на трэцім і пятым курсах. Гэта сведчыць аб істотнасці пазамоўнага ўплыву на ацэнку.

Аналагічны эксперымент быў праведзены на выбарцы студэнтаў філолагаў МДЛУ другога курсу з асноўнай спецыяльнасцю “англійская мова” (гл. табл. 10).

Табліца 10

Сярэднія балы ў выбарцы МДЛУ

	бел.	рус.	розніца
цікавасць	0.9	1	0.1
даступнасць	0.1	0.66667	0.57
карыснасць	-0.6	0	0.6
выразнасць	0.1	1.22222	1.12
дынамічнасць	0.5	1.75	1.25
арыгінальнасць	1.2	1.33333	0.13
рэальнасць	0.2	0.22222	0.02
уздзеянне	0.3	0.77778	0.48

Як бачна з табліцы, ацэнкі па ўсіх шкалах на карысць рускага тэксту, хаця і беларускі тэкст ацэньваецца пазітыўна. У наяўнасці крытэры, па якіх адрозненні вельмі значныя: “выразнасць, дынамічнасць”, сярэднія: “даступнасць, карыснасць, уздзеянне”, слабыя: “цікавасць, арыгінальнасць, рэальнасць”. Сярэдняя розніца па ўсіх шкалах складае 0.53, што болей, чым аналагічная лічба ў выбарцы БДПУ.

Карэляцыя паміж рангамі, атрыманымі шкаламі беларускага і рускага тэкстаў у выбарцы МДЛУ: 0.64. Гэта меней, чым пры адпаведным параўнанні ў выбарцы студэнтаў БДПУ.

Такім чынам, можна канстатаваць, што ацэнка тэксту па прапанаваных шкалах залежыць ад мовы тэксту, што пацвярджае асноўную гіпотэзу. Пры гэтым, адрозненні па большасці шкал могуць значна адрознівацца колькасна ў залежнасці ад групы рэспандэнтаў, што пацвярджае дадатковую гіпотэзу. На яе карысць таксама і міжкурсавое параўнанне, якое выразна паказвае, што на пэўным курсе па большасці шкал большы бал атрымлівае тэкст на адной з моў. Пры гэтым, супадзенне рангавых месцаў і высокая карэляцыя ацэнак паказвае на супольнасць прынцыпу ацэньвання.

Агульныя высновы

Вынікі эксперыментаў паказалі, што канататыўнае значэнне – складаны аб’ект, які (або частку якога) можна прадставіць у выглядзе семантычнага поля, зададзенага шэрагам шкал. Такое прадстаўленне дазваляе выявіць як агульныя, гэтак і адрозныя рысы канататыўнага значэння на розных моўных узроўнях. Гэтак, пры яго агульным падабенстве на фанетычным і лексічным узроўнях, па асобных шкалах або ў выпадках асобных гукаў выяўляюцца значныя адхіленні ў ацэнцы. Калі прыняць моўную устаноўку на дамінантную мову за нейтральную або станоўчую, гэта сведчыць аб агульнай адсутнасці негатыўных устаноўак як на яе, гэтак і на другую мову, а таксама аб агульным падабенстве канататыўнага значэння.

Па фактару ”якасць” (дыхатамія добры – дрэнны і прыгожы – непрыгожы) назіраюцца найбольшыя адрозненні пры параўнанні фанетычнага і лексічнага значэння (у адной з выбарак). Верагодна, ацэнка па гэтаму фактару ў найбольшай ступені падуплыўна моўнай устаноўцы. Пры гэтым, па гэтаму ж фактару ў асобных субвыбарках назіраюцца карэляцыі ацэнак не меншыя, чым па іншых.

Такім чынам відавочны ўплыў экстрапсіхалагічных і экстралінгвістычных фактараў на ацэнку: курсу рэспандэнтаў, месца іх навучання. Гэта можа тлумачыцца як уплывам менавіта гэтых пераменных, гэтак і падуплыўнасцю ацэнкі сітуацыі. Уплыў гэтых фактараў прасочваецца і ў выніках эксперыменту на ацэнку тэксту. Пры наяўнасці адрозненняў, абумоўленых экстрапсіхалагічнымі і экстралінгвістычнымі пераменнымі, у ацэнках маюцца і супольныя рысы.

Вызначаны ўплыў на ацэнку і, верагодна, на ўстаноўку фактару дадатковай спецыяльнасці “беларуская мова”. Рэспандэнты з такой спецыяльнасцю схільны ацэньваць сукупнасць беларускіх словаў вышэй за сукупнасць рускіх і англійскіх, рэспандэнты без гэтай спецыяльнасці вышэй ацэньваюць рускія словы. Пры гэтым варта ўлічваць, што рэспандэнты з дадатковай спецыяльнасцю – другога курсу, без яе – першага.

Не назіраецца большай карэляцыі ацэнак беларускіх і рускіх слоў у параўнанні з ацэнкамі англійскіх. Такім чынам, уплыў фактару блізасці моў на ацэнку нязначны.

Ацэнкі звязанага тэксту выяўляюць наяўнасць больш негатыўнай устаноўкі на ўспрыняцце беларускага тэксту. Нагадаем, што ацэнка адзінак гэтага моўнага ўзроўню значна болей свядомая, чым папярэдніх. Такім чынам, можна казаць аб большай выразнасці менавіта свядомых моўных устаноў.

Нягледзячы на агульную адсутнасць выяўленых негатыўных устаноў на беларускую мову пры ацэнцы лексікі і фанетыкі, а таксама на відавочную падуплыўнасць ацэнак звязанага тэксту дадатковым пераменным, наяўнасць негатыўных устаноў ёсць трывожным сімптомам, які вымагае глыбейшага вывучэння і карэкцыі.

Літаратура

1. Добраев Л. П. Смысловая структура учебного текста и проблемы его понимания. – М.: Педагогика. 1982. – 176с.
2. Шабес В. Я. Речь и знание. Учебное пособие к спецкурсу «Основы речевой деятельности учителя». – СПб.: **Образование**. – 83 с.
3. Телия В. Н. Коннотация // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 236.
4. Spolsky V. Conditions for Second Language Learning. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 272 p.
5. Ellis R. Understanding Second Language Acquisition. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 327 p.
6. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл, 1997. – 280 с.
7. Грынюк Ж. У. Псіхалагічныя пытанні вывучэння беларускай мовы і літаратуры. Дапаможнік для настаўніка. – Мінск: Народная асвета, 2000. – 144 с.
8. Выгонная Л. Ц. Псіхалінгвістычныя аспекты беларуска-рускага білінгвізму // Беларуская лінгвістыка. – 1996. – Вып. 45. – С. 10 – 14.
9. Петренко В. Ф. Психосемантика сознания. – М.: Изд-во Моск. ун-та. 1988. – 208 с.
10. Мацковский М. С. Проблемы читабельности печатного материала // Смысловое восприятие речевого сообщения (в условиях массовой коммуникации): Сб. науч. тр. – М.: Наука, 1976. – С. 126 – 140.
11. Приложение // Социально-психологические проблемы чтения: Сб. науч. тр. Гос. библ. СССР им. В. И. Ленина. – М., 1979. – С. 121 – 147.
12. Сельг Р., Тыэрве Х. Некоторые аспекты диагностики пригодности учебных текстов // Проблемы обучения **иностранному мышлению**. Вопросы психологии и методики: Сб. науч. тр., Сост. Р. Сельг, И. Соттер. – Таллинн. – С. 106 – 125.
13. Журавлёв А. П. Фонетическое значение. – Л.: Изд-во Лен. ун-та. 1974. – 159 с.
14. Журавлёв А. П. Звук и смысл: Кн. для чтения учащихся ст. классов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1991. – 160 с.
15. Залевская А. А. Вопросы теории овладения вторым языком в психолингвистическом аспекте. – Тверь: ТГУ, 1996. – 195 с.

16. Солсо Р. Л., Джонсон Х. Х., Бил М. К. Экспериментальная психология: практический курс. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 528 с.
17. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. – СПб.: ООО Речь, 2001. – 350 с.
18. Караткевіч У. Збор твораў: У 8 т. Т. 7. Дзікае паляванне караля Стаха: Аповесць; Чорны замак Альшанскі: Раман. – Мн.: Маст. літ. 1990. – С. 273, С. 277.